

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Alkalmazott Nyelvészet Doktori Program

Flögl Szilvia

**Strukturelle Entwicklungen im regionalen Varietätenspektrum – am
Beispiel von Gernsheim und Gimbsheim**

Eine empirische Studie zur modernen Sprachdynamikforschung des Deutschen

**Strukturális változások a regionális változatspektrumban – Gernsheim és
Gimbsheim példáján**

Empirikus kutatás a modern német nyelvdinamikakutatás területén

Doktori (PhD) értekezés

TÉZISEK

Témavezető: Prof. Dr. Heinrich J. Dingeldein (Marburg)
Konzulens: Dr. Gerner Zsuzsanna (Pécs)

Pécs
2013

„Die Faszination der Dialektologie liegt in der Beschäftigung mit lebender Sprache, die vom lebenden Sprecher nicht zu trennen ist.“¹

„A dialektológia azért lenyűgöző, mert élő nyelvvel foglalkozik, amely nem elválasztható az élő beszélőtől.“

Ingo Reiffenstein

¹ Vgl. Reiffenstein 1989: 14

1. Bevezető gondolatok

A 20. század utolsó három évtizedétől a német beszélt nyelv változatainak intenzívebb tudományos kutatása figyelhető meg. Ettől az időtől kezdve a dialektológiai vizsgálatok fókuszába is egyre inkább a különböző szóbeli nyelvi változatok (*Varietäten*)² kerülnek. Ezzel párhuzamosan a dialektológia központjában már nem a *dialektus (Basisdialekt)* – mint az (egyetlen) klasszikus vizsgálati tárgy – áll, hanem a nyelvi variáció különféle perspektívái. A modern *Regionalsprachenforschung* (regionálisnyelv-kutatás) a köztes változatokkal foglalkozik, a (klasszikus értelmű) dialektus (*Basisdialekt*) és a standard nyelv között (vö. Cornelissen 1999: 91). A köztes változatok egyre intenzívebb kutatásával a dialektusok statikussága helyett a nyelv dinamikussága kerül előtérbe, amelynek kutatása ma releváns és módszertanilag is kivitelezhető. Ennek ellenére kimondható, hogy a köztes változatok egzakt nyelvészeti leírása hiányos, ezáltal a szubstandard nyelvi változatspektrumnak (*Substandard-Kontinuum*) még csak kis részét kutatták (vö. Lameli 2004a: 198). Az eddig megfogalmazottak alapján van létjogosultsága egy olyan kutatásnak, amely egy nyelvi köztes változatot vizsgál a déli rajna-frank dialektusváltozatban (*Südrheinfränkisch*) – a dolgozat ezen felső szubstandard-változat (*oberer Substandard*) nyelvészeti leírásának egy (prozódiai és fonetikai-fonológiai) részét kísérli meg, illetve az olyan jegyek kimutatását, amelyek ezt a nyelv-változatot megkülönböztetik mind a dialektustól mind a standard nyelvtől, és a fő hipotézis szerint legitimálják önálló nyelvi változatként való kezelését. A felső szubstandard fonetikai-fonológiai jegyeinek vizsgálata Lameli (2004b: 39) szerint különösképp eredményes lehet.

A fentiek alapján a kutatás a *Sprachdynamikforschung*hoz (nyelvdinamika-kutatáshoz) sorolható. A dinamika itt azonban nem (csak) a már meglévő nyelvi kartográfiai datálások újraértelmezésére, hanem a reális nyelvhasználatra is vonatkozik, így betekintést nyerünk a nyelv dinamikus folyamataiba. Ha nyelvdinamikát akarunk kutatni, ahhoz szükséges a dialektális bázis³ leírása, amely minden nyelvi változás alapja (vö. Besch–Mattheier 1985: 9–11). Mivel a jelen kutatás egy kis-regionális diatopikus összehasonlító munka, így a területileg orientált variációkutatáshoz tartozik. Emellett, a konkrét nyelvi jegyek vizsgálatával párhuzamosan a naiv nyelvészeti tudás (*das laienlinguistische Wissen*) is kutatásra kerül. A dolgozat kutatási területe a klasszikus dialektológiai és a modern

² Mivel a dolgozat a német terminológiai hagyományra épül, ezért a terminusokat eredeti formájukban (dőlt betűvel) használja itt is. A zárójelben egy olyan kvázi-fordításra törekszünk, amely szemantikai szempontból a legjobb ekvivalens. Azokban az esetekben, ahol az idegen terminus nem építhető be a folyó szövegbe, úgy hogy meg ne sértse annak grammatikáját, ott először a magyar terminust adjuk meg, majd zárójelben a németet. Ezeknél legtöbbször első látásra megegyezik a két nyelv terminológiája, a használatban azonban léteznek különbségek a két nyelv terminológiai és empirikus hagyományaiban.

³ A két kutatási város, Gernsheim és Gimsheim dialektusának klasszikus dialektológiai értelemben vett leírása (az újgrammatikus iskolák módszeréhez hasonlóan).

nyelvdinamikai irányzat között helyezhető el. A tradicionális és modern irányzatok együttes figyelembevételét a szakirodalom is kiemeli (vö. Wiesinger 2000: 27). A klasszikus dialektológiai módszerek mellett ésszerű a modern dialektalitásmérés (*Dialektalitätsmessung*) használata is, így adott az összehasonlíthatóság más aktuális kutatásokkal.

2. A KUTATÁS KONCEPCIÓJA

Miután tisztáztuk a kutatás terminológiai koncepcióját, amely szükséges a kutatási koncepció követéséhez, megfogalmazhatók a konkrét kutatási célok.

2.1. A szakirodalmi háttér

A dolgozat megkísérli dióhéjban leírni a mindennapi nyelvi realitás fejlődését a németben. *Fejlődés* alatt itt Langner (1982: 206) alapján nyelvi változási folyamatot értünk, amelynél a változás első sorban kvalitatív (és nem kvantitatív). Herrgen és Schmidt leírásai alapján az ún. regionális nyelvek kialakulása már 1700 körül feltételezhető. Regionális nyelveken „nyelvi rétegek és változatok együttesét értik a nemzeti beszélt nyelvi norma „alatt” (vö. Herrgen–Schmidt 2011: 63). Lenz, Radtke és Zwickl (2004: 14) arra utalnak, hogy már a 19. században jellemző volt az intradialektális variáció (*intradialektale Variation*). A köztes nyelv (*Umgangssprache*) létezésére Bremer már 1895-ben utal (vö. Herrgen–Schmidt 2011: 22). Ha röviden le akarjuk írni a kutatási tendenciák változását, a következőket mondhatjuk: A korai kutatások főleg kétdimenziósak⁴ (*zweidimensionell*) voltak (ld. Schmeller, Wegener, Paul), a marburgi iskola (Wrede) egydimenzionálisan dolgozott és csak a diatopikus (területi) variációt kutatta. A fordulat a 20. század 60-as éveire tehető. Az újabb dialektológiai kutatásokban már alapelvvé vált a négydimenzionalitás (diatopikus, diakrón, diafázikus és diasztratikus dimenzió) (vö. Friebertshäuser–Dingeldein 1989b: 112).

2.1.1. A nyelvi spektrum köztes részét vizsgáló szakirodalomról

Durrell (1989: 100) utal arra, hogy hiányzik a köztes nyelvi rétegek átfogó, diatopikus és diasztratikus kutatása. 1983-ban Munske (1983: 1012-13) írja le a regionális köztes nyelvek általános jellemzőit, ahol Kretschmer (1918) és Eichhoff (1977) munkáit értelmezi a köztes nyelvi lexikon területi leírásáról. Bár a szakirodalomban általánosan elfogadott tény a köztes nyelv(ek) létezése, azok számáról, beosztásáról és megnevezéséről nincs konszenzus. Nagy részben hiányoznak ezek strukturális leírásai is. Az sem tisztázott, hogy a köztes változat(ok)

⁴ Azaz csak a diatopikus és diakrón szempontú.

rendelkeznek-e stabil nyelvi szerkezettel (vö. Dingeldein 1981: 80). Éppen ebben kap újra szerepet az elsősorban „területorientált variáció” kutatása (vö. Lenz–Radtker–Zwickl 2004: 15). Tisztázott tény, hogy épp a köztes változatok képezik a leggyakrabban használt szóbeli nyelv nagy részét és ezen belül is főként a dialektus-standard-kontinuum felső részét szükséges kutatni (vö. Lameli 2004: 17-18, Kehrein 2008: 150, Katerbow–Werth 2010: 9). Az említett kutatási hiányok alapján jelen kutatás megkísérli fő kutatási tárgyaként a szubstandard felső részét elemezni, kiválasztott prozódiai és fonetikai-fonológiai szempontból.

2.1.2. Néhány kutatás a rajna-frank dialektusváltozat nyelvi spektrumának a középső részének leírásához

Jelen kutatás a dialektalitásmérés keretében vizsgálja azokat az adatokat, amelyek a közép-német regionális nyelvekről (*Regionalsprachen*) a szakirodalomban szerepelnek. Általánosan elfogadott a beszélt standard nyelvi megkülönböztetés /ç:/f/ hiánya a közép-német szubstandardokban (vö. Schmidt 2005b: 68). A rajna-frank köztes változatokra nézve kevés leírás található a szakirodalomban. Mulch (1967: 25-27) datálja a nyelvi változási tendenciákat a déli rajna-frank változatban. A meglévő leírásokban közös, hogy Mainz városának nagy nyelvi hatást tulajdonítanak a körülötte lévő vidéki területekre nézve (vö. pl. Mitzka 1943: 35, Debus 1963: 43, Mulch 1967: 40, 48, Mulch 1963: 173, 179, 181, Mulch 1987: 127 és Dingeldein 1981: 76). A klasszikus dialektológiában általánosan nagy érvényt tulajdonítanak a területek történelmi hovatartozásának és annak nyelvi hatásának (ld. pl. Martin 1923: 17, Mulch 1967: 21 stb.) A rajna-frank köztes nyelv leírását Wilhelm Viëtor tette meg 1875-ben, amelyre még a mai kutatások is támaszkodnak. A még fejlődésben lévő ún. újhesseni változatot (*Neuhessisch*) Dingeldein (1994c) kutatja és írta le. Ugyanazt a változatot Schmidt (2011) *Rajna-Majna-szubstandardnak (Rhein-Main-Substandard)* nevezi.

2.2. A kutatás alapjai

(1.) Meglévő kutatások eredményei alapján feltételezhető, hogy a délhesseni régió (ahová Gernsheim is tartozik) őrzi meg leginkább a dialektális elemeket (vö. Dingeldein 1994b: 129, 138, Mulch 1967: 45), illetve, hogy itt lassabb a standard felé való változás (vö. Dingeldein 1989: 52-53). Összességében az egyes rajna-frank városok dialektus-leírása még hiányos. Az objektív nyelvi adatok mellett nem nyelvi adatokat is figyelembe vesz a dolgozat. Elsőleges hatást azonban a *Synchronisierung*nak (szinkronizáció) tulajdonítunk (kommunikatív mikroszinten), amely szorosan összefügg a közlekedési lehetőségekkel is.

Mikrosynchronisierung (mikroszinkronizáció) alatt Herrgen és Schmidt alapján (2011: 28) „az individuális nyelvi tudás pontszerű, egyes interakciókon alapuló módosítását illetve stabilizációját” értjük. (2.) Történeti szempontokat vizsgálva a hesseni és rajnahesseni régió szétzilálódásáról olvashatunk a szakirodalomban (vö. Mulch 1967: 56). (3.) Vallási szempontból Gernsheim túlnyomórészt katolikus, Gimbsheim pedig evangélikus (vö. Forster 1993: 1-3). (4.) A két várost a Rajna választja el egymástól, és két különböző tartomány részei. Gernsheim egy ún. geológiai árok tartományába tartozik. Gimbsheim szintén sík területen fekszik, a pfalzi szőlőterületek határolják. (5.) Gazdaságilag Gernsheim egy közepes iparvárosnak számít, hajókikötővel. Gimbsheimban főleg a mezőgazdaság és a bortermelés a jellemző. (6.) A Rajna választó szerepe kiemelendő, mert az egyik városból a másikba való átjutás a komp miatt költséges és nem egyszerű. (7.) Ezzel összefüggésben releváns az is, hogy a városok lakói gazdaságilag saját rajnaoldalukra orientálódnak (ld. Falck – Heblich – Lameli – Südekum 2010). (8.) Gernsheim egy kis fejlődési centrum szerepét tölti be a riedi régióban, ezzel szemben Gimbsheim egy inkább vidékies struktúrájú, konzervatív terület része. (9.) Ha a naiv nyelvészeti tudást is kutatni szeretnénk, azt lehet feltételezni, hogy a beszélőknél jelen van egy határtudat, amelyet az is alátámaszt, hogy a másik rajnaoldalt a köznyelvben viccesen *Iwerrheiniennek* („túloldali Rajnaországnak”) is nevezik.

3. A KUTATÁS TÁRGYA

Terminológiai szempontból fontos, hogy a nyelvkutatás területén még az azonos kutatási tárgyakkal sem létezik egy olyan általános érvényű definíciója, amely minden kutatásra érvényes lenne, hanem mindig csak lehetséges értelmezések léteznek, amelyeket a kutatási cél szempontjából fogalmazhatunk meg. A dolgozat a használt terminusok értelmezésével párhuzamosan a szakirodalomban megjelenő értelmezési lehetőségekről is igyekszik képet nyújtani.

3.1. A szóbeli regionális *Varietätenspektrum* (változatspektrum) – *Varietätenkontinuum* (változatkontinuum)

3.2. A változatspektrum fogalmáról

A fejezetcímbe szereplő *változatkontinuum* kifejezés azért fontos, mert nem lehet éles határokat húzni az egyes beszélt nyelvi változatok között. Schmidt (2005b: 64) a *varietätenlinguistisches Kontinuum* (változatnyelvészeti kontinuum) illetve *Varietätenkontinuum* (változat-kontinuum) kifejezéseket alkalmazza. Mattheier már 1982-ben a nyelvi változatspektrum terminust használja (vö. 1982: 633). Jelen dolgozatban a *nyelvi spektrum*

illetve *változat-spektrum* kifejezéseket alkalmazom, hiszen a jelenkori kutatásokban is ezek használatosak (Katerbow–Werth 2010: 8).

3.3. A *változat* fogalmához

Ebben a fejezetben nem egy új elmélet felállítása a cél, hanem az alkalmazott terminusok tisztázása és a szakirodalom álláspontjának figyelembevételével munkadefiníciók megfogalmazása. A szakirodalmi álláspontokat diakrón szempontból értelmezem (vö. pl. Jäger–Huber–Schätzle (1972), Eßer (1983), Dingeldein (1981 és 1997), Berruto (1987 és 1998), Löffler (1995 és 2004), Dittmar (1997), Dietz (2003), Lenz (2004), Schmidt (2005), Elmentaler (2005), Schmidt–Herrgen (2011), Lenz (2010), jelen dolgozat egy dinamikus változat-fogalmat fogad el (Schmidt 2005b: 63 alapján). A német nyelv beszélt változatai kerülnek előtérbe, amelyeket nyelvi létezési formákként definiálok. Ezeknek nyelvi jegyei viszonylagosan állandóak és leírhatóak.

3.3.1. *Varietät (változat) – a naiv nyelvészeti koncepció*

Feltételezésem szerint a beszélők tudatában nemcsak a két végpont koncepciója létezik, azaz dialektus (*Platt*) és standard nyelv (*Hochsprache*), hanem a beszélők is feltételeznek köztes változatokat, amelyek viszonyítási alapja ez a két végpólus.

3.3.2. *Dialektale Varietät (dialektális változat) – dialektale Variante (dialektális variáns)*⁵

A dolgozat a szakirodalom vonatkozó értelmezéseinek analízise és a célkitűzés alapján a következő megoldási javaslatot adja: a rajna-frank változatot *dialektális változatnak* nevezzük, két alváltozatát (mint alkategóriát) pedig gernsheimi és gimbsheimi *dialektális variánsnak*. *Dialektális változat* alatt a német nyelv önálló (de nem teljesen homogén) létezési formáját értem (esetünkben a rajna-frank dialektuscsoportot), amely a prozódiai-fonológiai és a morfo-szintaktikai szinten saját struktúrákkal rendelkezik, amelyek megengedik a más nyelvi jegyekkel rendelkező változatoktól való elhatárolást. Alkategóriái a dialektális variánsok, ezek az egyes városok változatai, amelyek ugyan szaliens (feltűnő) jegyekkel rendelkeznek, ezek azonban nem vezetnek kölcsönös megértési nehézségekhez. *Dialektális variáns* alatt a változat egy lokális és szituatív (relatív homogén) regionális nyelvi létezési formáját értem. Ez a fogalom a régen használatos *Basisdialekt* (bázisdialektus) fogalmának helyébe lép, amelyek abban a formájukban, amelyekben a klasszikus dialektológia leírta őket,

⁵ A német terminológiai hagyományban a *változat* kifejezésnek két differenciált megfelelője van, a *Varietät* (nyelvváltozat) és a *Variante* (kisebb nyelvváltozat, illetve használják a nyelvi jegyek megnevezésére is).

már nem léteznek. A dialektális variánsok alkotják tehát a mai kontinuum egyik végpontját, mint egyfajta dialektális bázisstudás, amelyet már a nyelvi dinamizmus jellemez.

3.3.2.3. *Dialektális variáns – a naiv nyelvészeti koncepció*

Nemcsak a szakirodalmi terminológiáját, hanem a beszélők tudatát is heterogenitás jellemzi. Karakterisztikus a *Dialekt* (dialektus) illetve *Mundart* (nyelvjárás) fogalma mellett, a *platt* elnevezés is, amelyet az egyes városok dialektális változatára használnak.

3.3.3. *Sub-/Nonstandarderscheinungen (szubstandard- nonstandardjelenségek)*

A fent megnevezett fogalom igen komplex és mindig csak az aktuális kérdésfeltevés tükrében definiálható illetve fogható meg, hiszen nincsenek konkrét, általános érvényű jellegzetességei. A köztes nyelvi változatot (*Umgangssprache*) a szakirodalom nem tartja helytállóknak (vö. Bellmann 1983: 118, idézi Lameli 2004: 35).

3.3.3.1. *Szubstandardjelenségek – a naiv nyelvészeti koncepció*

Durrell (1998: 26), Friebshäuser és Dingeldein (1989a: 13) abból indul ki, hogy a beszélők tudatában két változat létezik csak, a dialektus és az emelt nyelv. Minden szóbeli megnyilvánulást ebbe a két kategóriába sorolnak a beszélők. Jelen kutatás azt feltételezi, hogy ma a beszélőknek elképzeléseik vannak köztes változatok jelenlétéről is, amelyeket parafrázisokkal le is írnak és szaliens jegyeket is hozzájuk rendelnek, pl. „nem olyan mély platt”, „emelt kiejtés” stb. Ezt a feltételezést Mattheier véleménye is alátámasztja, miszerint a beszélők tudatában tiszta elképzelés létezik a változatspektrum strukturálásáról (vö. Mattheier 1990: 8, idézi Lenz 2010: 302).

3.3.3.2. *A német nyelvterület dialektusszociológiai beosztása régiók szerint – régen és ma – diakrón áttekintés a konstellációkról illetve a dialektus és standard viszonyáról*

Egy ilyen diakrón összehasonlítás (1. Mattheier (1980: 162 -164 és 2004), (2) Wiesinger (1997: 36-37), Ammon (2003), Lenz (2010), Herrgen–Schmidt (2011) azért releváns, mert a vizsgált terminológiai modellek részben összefüggnek az egyes területekkel.

3.3.4. *A beszélt standard nyelv*

Üdvözlendő, hogy a standard-fogalom nyelvdinamikai rekonstrukciójában a *standard változatot* areális változatként értelmezik. A standard változatot itt a standard nyelv alkategóriájaként értelmezem, amely úgy jön létre, hogy a beszélők egy régiók feletti (nem

regionális) közös norma alapján kommunikálnak egymással (amelyet Schmidt és Herrgen *Makrosynchronisierung*nak, azaz makroszinkronizációnak nevez) (vö. Herrgen–Schmidt 2011: 59-60). Tény, hogy nem létezik egy egységes standard német nyelv, mivel a németnyelvű országok közötti különbségek általánosan elismertek. A németországi standard változatnak bár van egy ortoepikus szabálykönyve, az abban leírt normát szinte sehol nem realizálják abban a formájában. Ez a változat a jelen kutatásban egy ideálisan tipikus változatként funkcionál a mérés során. Jelen dolgozatban összességében *beszélt német standard változat* alatt in vivo egy szóban használatos nyelvi változatot értek, amelyet még jellemeznek kommunikatív szaliens regionalizmusok illetve areális jegyek és amely a beszélők tudatában a szándékolt⁶ standard nyelvvel egyezik meg.

3.3.4.1. A standard nyelv – a naiv nyelvészeti koncepció

A laikusok tudatában a standard nyelvet emelt nyelvként nevezik meg (*Hochdeutsch* vagy *Hochsprache*, illetve *Schriftsprache*).

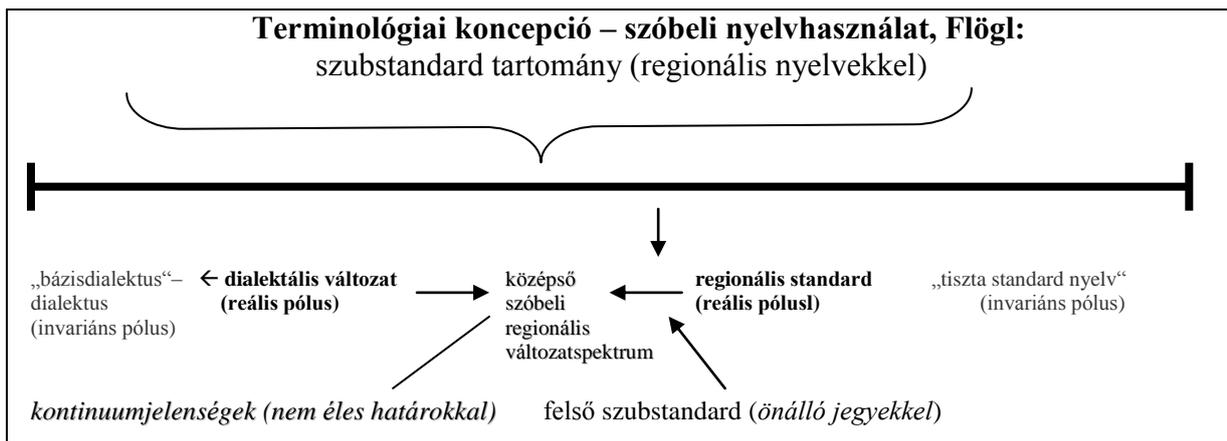
3.3.5. A szóbeli regionális változatok spektruma (*das mündliche regionale Varietätenspektrum*) – a modern nyelvdinamika-kutatás

A dolgozatban felvázolt modellek a klasszikus dialektológia értelmezéseitől egészen a *nyelvdinamikai dialektológia* illetve *linguistic dynamic dialektology* interpretációjáig mutatják a kutatási tendenciákat. Jelen dolgozat a Herrgen-Schmidt-féle nyelvdinamika-koncepcióhoz csatlakozik. *Nyelvdinamika* alatt a kutatók alapján „az állandóan változó komplex nyelvre gyakorolt hatások és az abból adódó stabilizáló és modifikáló folyamatok tudományát” értjük (vö. Herrgen–Schmidt 2011: 20). A nyelvdinamika függ az időtől és az interakciótól. Abból adódik, hogy minden beszélő élete során csak individuálisan fontos szituációkban és csak bizonyos beszélőkkel folytat interakciókat (vö. uo. 57-58).

3.3.5.1. A szóbeli változat-spektrum – a kutatás koncepciója

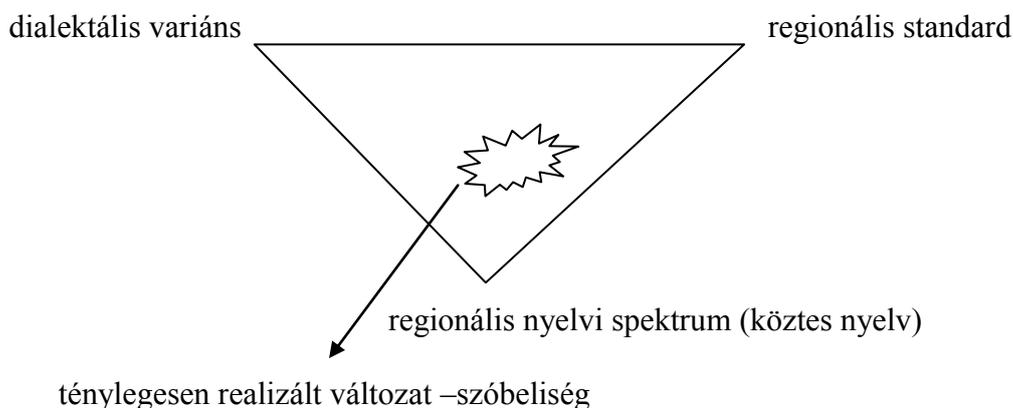
Körülbelül az 1970es évektől kezdve kezdték használni a *Varietätenspektrum* (változat-spektrum) kifejezést, amelyet a dialektus és a standard nyelv között kialakuló változatok együttesére használnak. Jelen kutatásban a fókusz a szubstandard felső részén, illetve annak rendszerszerű leírásán van.

⁶ elérni kívánt, németül: *intendiert*

1. ábra: A szóbeli változatspektrum I

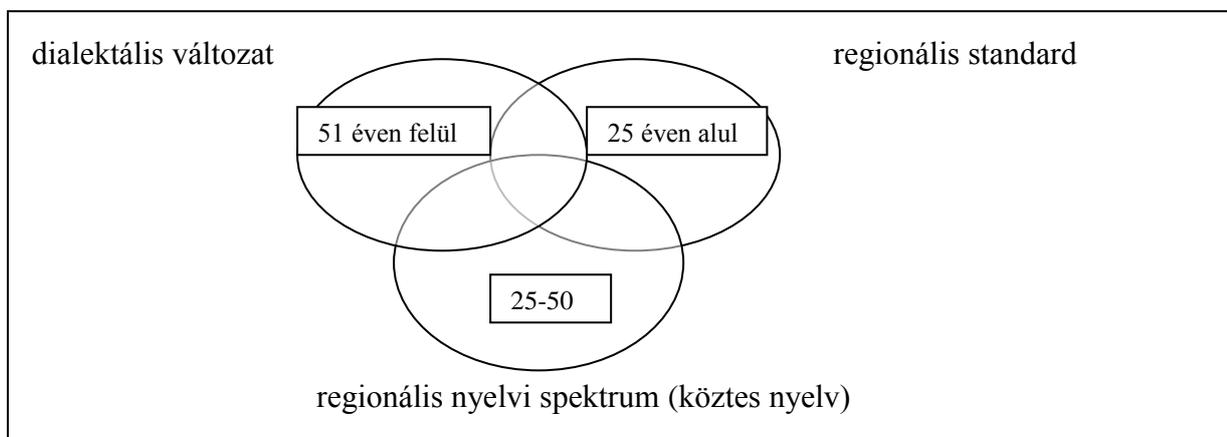
A változat-spektrum két abszolút végpontját, a bázisdialektust és a (tisztá) standardot invariáns pólusnak nevezzük, amelyek tehát változásmentes (elméleti) „termékek” és amelyek „tisztá” formájukban nem használatosak, viszont a dialektológiai mérések alapjául (kiindulópontként) szolgálnak. A reális szituáció modellálásához új pólusok bevezetése szükséges, amelyek reálisan használatban vannak. Reális pólusként bevezetem a dialektális variánst és a másik oldalon a regionális standardot. Jelen modell a spektrum középső részét nem elemezi (tagolja) tovább, ehelyett a felső szubstandardra fókuszál, amelyről feltételezi, hogy nem csupán a dialektus és a standard keveréke, hanem saját (új) jegyekkel is rendelkezik, amely mindkét változattól (pólustól) megkülönbözteti. Ez a változat megegyezik azzal, amit Lenz *standardnahe Substandard*nak (standardközeli szubstandard) nevez (vö. Lenz 2003). Az empirikus kutatás alapján vagy beigazolódnak, hogy ez egy nyelvi változat, vagy csak egy szituatív használatos (pragmatikailag definiálható) szegmense a spektrumnak és ezzel nem önálló változat.

2. ábra: A szóbeli változatspektrum II

A második ábra azt az esetet ábrázolja, amikor az eredmények alapján csak egy köztes regionális kontinuum létezése feltételezhető, azaz a vizsgált nyelv csak egy pragmatikailag

definiálható részlete a spektrumnak. Ez megegyezik a Lenz, Lameli és Löffler által *változat-kötegeknek* (*Varietätenbündeln*) illetve *sűrűsödési területeknek* (*Verdichtungsgebiete*) nevezett jelenséggel (vö. Löffler 2004: 20, Lameli 2004, Lenz 2005: 245).

3. ábra: A szóbeli változatspektrum III

A harmadik modellel a beszélőket korcsoportok szerint soroltam be a szóbeli változatspektrumba. Megjegyzendő, hogy ez a modell a realitás nagymértékű leegyszerűsítése. Tehát nem állítható, hogy pl. az 51 éven felüliek csak a dialektális variánst használnák, feltételezzük azonban, hogy ez a változat a leggyakrabban használatos. Másként kifejezve, hogy az 51 éven felüli beszélőcsoport a dialektális variáns tipikusnak mondható (de nem kizárólagos) beszélőcsoportja. Feltételezhető, hogy a különböző életszakaszokban mindig egy másik változatnak van elsődleges szerepe: a dialektális variáns például a primerszocializáció során gyakoribb, mint a munkakeresés fázisában, amikor a regionális beszélt standardot használják. Később, 51 éven felül megint a dialektális variáns kerül előtérbe. Megjegyzendő, hogy nem lehet biztonsággal állítani, hogy adott beszélő egy szituációban tisztán egyetlen változatot beszél.

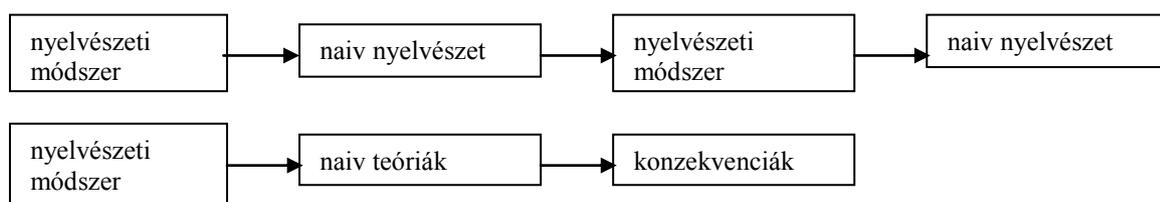
3.4. A naiv nyelvészet koncepciója

A mai variációkutatásban (*Variationsforschung*) a nyelvészeti adatok mellett figyelembe veszik a beszélők metanyelvi tudását is. Az irányzat aktualitását támasztja alá a *Lay linguistics and school teaching* című munka is (Wagner 2009). Emellett a Marburgi Egyetem Német Nyelvi Atlasz kutatóközpontjának két disszertációja is ezzel a tematikával foglalkozik, Anders (2010) és Purschke (2010) művei. A laikus (naiv) koncepciók kutatásának fontosságát több kutató is kiemeli (Siebenhaar 2010: 251-252, Lenz 2010: 306, Kristiansen 2010: 529). Az irányzattal párhuzamosan megjelennek társirányzatok is, amelyek részben megegyeznek a naiv nyelvészettel, pl. *Hörerlinguistik* (hallgató-nyelvészet), *Wahrnehmungsdialektologie* (észlelési dialektológia), *perzeptive Dialektologie* (perceptív dialektológia, perceptual

dialektology), *Laiendialektologie* (naiv dialektológia), *perzeptive Variationslinguistik* (perceptív variáció-nyelvészet) stb. Általánosan a beszélők saját nyelvészeti tudásával, illetve a nyelvi változatok megítélésével foglalkoznak.

A koncepció elméleti háttérét Purschke (2010) és Anders (2010) részletesen kifejtik. Regionális nyelvi tudás alatt Purschke (2010b: 95) egy egyén nyelvi és világról való tudásának egy részét érti, egy „dinamikus és komplex mentális struktúrát”, amely a „lehetséges [és nem csak nyelvi; F.Sz.] tapasztalati tartalmak összességéből alakul ki” és befolyásolja a mindennapi megélt folyamatok. Purschke kiemeli a meglévő német kutatásokat: Lameli – Purschke – Kehrein (2008), Anders (2008) és Anders (2010), Hundt – Anders (2008), Hofer (2004), Lameli (2009), Kehrein (2009), Purschke (2008) illetve az írások a Anders-Hundt-Lasch-kötetben (2010). Jelen dolgozatban *naiv nyelvészet* alatt laikus beszélők koncepcióit értem a nyelvi jelenségek használatával, percepciójával, megnevezésével és értékelésével kapcsolatban. A kutatás az empirikus fázisok során mindig konzekvensen vizsgálja a naiv nyelvészeti koncepciót is, amellyel a kutatott tárgy validitását igyekszik elérni.

A következőkben rövid áttekintést nyújtok az egyes vizsgálati lépések felépítéséről: az első fázis keretében a (beszélő által szándékolt) dialektális variánst vizsgáltam klasszikus dialektológiai hangfelvételek készítésével. Ezután került sor a csoportdiskusszió mint naiv nyelvészeti módszer alkalmazására, amelynek során mindkét városból három-három ember mondta el véleményét a rajna-híd lehetséges megépítésével kapcsolatban. Ezáltal indirekt módon kutattam a naiv nyelvészeti véleményeket a dialektális variánsok különbözőségéről. A csoportdiskusszió leírása után következett az anyag nyelvészeti elemzése. A harmadik empirikus fázisban egy hallás utáni dialektalitásmérést (*Hörerurteildialektalität*) folytattam, amelynek során a hallgatók naiv nyelvészeti tudását igyekeztem mérni. A negyedik lépésben utcai hangfelvételeket készítettem mindkét városban, autentikus, homogén szituációkban, amikor a beszélők megpróbáltak standard nyelvet beszélni. A felvett anyagon dialektalitásmérést végeztem. Az ötödik fázisban (narratív) interjúkat készítettem: az alanyok véleményüket illetve élményeiket fogalmazták meg a két dialektális variáns különbözőségével kapcsolatban.

4. ábra: A kutatás módszer-modellje I

3.4.1. A nyelvi jegyek szalienciája (Salienz)

A különböző változatok értékelése bizonyos nyelvi jegyekkel függ össze, amelyek „feltűnnek” a laikusok számára. A naiv nyelvészeti besorolások megértése kulcsfontosságú a nyelvi változatminták és nyelvi változási folyamatok magyarázatánál (vö. Elmentaler és mtsai 2010: 111). Ha belegondolunk, hogy egy szaliens (*salient*, feltűnő) nyelvi elemet negatívan értékelnek, akkor annak időnként kerülni kezdik a használatát. Ha egy beszélőközösség sokáig alkalmaz ilyen elkerülési stratégiákat, akkor az hosszútávon akár a változatok strukturális változásához is vezethet. A *Salienz* (szaliencia) fogalma alatt a nyelvdinamika-elmélet alapján az areális nyelvi jegyek nyelvészetileg nem kikövetkeztethető minőségét értjük (vö. Herrgen–Schmidt 2011: 62). Összefoglalva a szalienciát a dialektális jegyek naiv nyelvészeti „feltűnőségének” nevezhetjük.

4. A VIZSGÁLAT TÁRGYA

4.1. A rajna-frank dialektális változat

A rajna-frank változatot Katerbow és Werth (2010: 8) érvelése alapján relatív homogén változatként a kutatás alapjaként vehetjük. A rajna-frank változat a közép-német dialektuscsoportozáshoz tartozik, pontosabban a nyugati közép-némethez. A szakirodalomban nem tekintik egységes dialektusterületnek (vö. Wiesinger 1980. 68ff). A rajna-frank alkategóriáit illetően nincs konszenzus. Dingeldein (1981: 104) beosztása alapján Dél-Hessenben és Pfalz-ban beszélt változat. Egy köztes változat a déli felnémet és az északi közép-német között (vö. Mulch 1987: 144). Már Mulch is leírja, hogy a rajna-frank változaton belül sok heterogén, kisterületű dialektális variáns létezik (vö. uo.).

4.2. A gernsheimi és a gimbsheimi dialektális variáns

Wiesinger (1980: 119) geográfiai beosztása alapján nincs határ a két város között. Gimsheim határa mentén csak egy negyedfokú dialektus-határ húzódik. Mulch (1987: 145) besorolása alapján csak néhány nyelvi, nyugat-keleti irányú határ található a városok között. A 'sich unterhalten' (beszélgetni) igére Gimsheimban a *plaudern*, Gernsheimban a *schwätzen* igét használják. Mindkét város dialektusvariánsa a rajna-frank változathoz tartozik. A fest–fescht-izoglossza közvetlenül Gernsheim határán húzódik (vö. Mulch 1987: 122, Wiesinger 1980: 97, 120).

4.3. Potenciális fejlődések a regionális spektrumban – a vizsgálati koncepció elméleti megalapozása

Herrgen és Schmidt (2011: 223) elmélete alapján a 20. század dialektusdinamikájával (*Dialektdynamik*) kapcsolatban megállapítható, hogy a városokon belüli legkisebb regionális (különleges) jegyek leépülnek.

A Közép-rajnai Nyelvi Atlasz prognózisai alapján feltételezhető, hogy nagyobb területű szubstandard változatok alakulnak ki, melyek határai már az atlasz elkészítése során kirajzolódtak (vö. Herrgen 1994: 145). Ez alapján alátámasztható a dolgozat második hipotézise, miszerint a beszélők ugyan feltételeznek markáns különbségeket a városok között, ez azonban inkább a prozódiai különbségekre korlátozódik, és nem rendszerkülönbségekre, amelyek azonban részben megmaradnak a kialakulóban lévő felső szubstandard változatban, de nem markánsak, és a beszélők számára feltűnnek.

4.4. Az elvárt eredmények validitásának alátámasztási kísérlete: Eich (Pfalz) és Biebesheim (Hessen) mint kontrollhelyszínek

Az eredményének validitásának elérése érdekében vizsgálatunkhoz még két várost kiválasztottunk mindkét rajnaoldalról, így egyben ellenőrizhető, hogy a kialakulóban lévő szubstandard változat mutat-e különbségeket a négy városban, vagy nagyrészt homogén.

5. A vizsgálat célkitűzései: Kérdésfeltevések és hipotézisek

A leírtak alapján a kutatás célul tűzte ki a kialakulóban lévő felső szubstandard mint önálló változat bizonyos jegyeinek nyelvészeti leírását. Pontosabban olyan jegyeket vélünk feltételezni, amelyek különböznek mind a standardtól mint a dialektális variánsoktól, azaz amelyek önálló változatként engedik értelmezni a vizsgált köztes nyelvet, amelyet a beszélők standard nyelvnek tekintenek. Ez a szakirodalom alapján alátámasztható (vö. Lenz 2003, Schmidt 2005b: 68). A cél tehát egyben elméleti is. Feltételeztük, hogy a kialakuló változat divergenciát mutat mindkét végpólustól (vö. Herrgen és Schmidt érvelését is 2011: 230).

Ehhez természetes nyelvfelvételeket készítettünk és azokat dialektalitás-méréssel elemeztük. A cél tehát egy olyan paradigmaticusan reprezentatív beszélt nyelvi anyag gyűjtése volt, amelyen nyelvi dinamika-folyamatokat lehet vizsgálni. A mérés két végpontjával egyrészt az első fázisban leírt dialektális variáns, másrészt pedig a beszélt (kodifikált) standard szolgált. Nyelvészeti fő cél volt a regionális színezetű szegmentális-fonetikai jegyek leírása az autentikus beszélt nyelvi anyagban, amelyek a felső szubstandardhoz tartoznak. Továbbá azt is kutattuk, hogy a vizsgált felső szubstandard mutat-e azonosságot a Dingeldein (1994c) által

leírt újhesseni köztes nyelvvel. A nyelvi anyag gyűjtésekor a beszélők kompetenciájukhoz mérten a standardhoz lehető legközelebbi változatot produkálják. A több generáció bevonása egy rövid diakrón elemzést is lehetővé tesz.

Mivel egy nyelvdinamikai elemzésről van szó, az első fázisban fonetikai-fonológiai és morfológiai jegyek kerültek vizsgálatra.

A dolgozat hipotézisei a következők: (1) Feltételeztük, hogy léteznek bizonyos különbségek a gernsheimi és a gimbsheimi dialektális variáns között, amelyek ugyan nem markánsak, de a beszélők tudatában fokozottan hatnak. (2) Hipotézis volt, hogy a kis különbségek ellenére kialakulóban van egy homogén felső szubstandard változat, amely a városok beszélői között az egyre gyakoribb makroszinkronizációk hatására alakul ki. (3) Fő hipotézis volt, hogy a kialakuló köztes változatot le lehet írni mint önálló változatot és az még mutat bizonyos különbségeket a két rajnaoldal között. Viszonylag magas dialektalitás-értékkel rendelkezik, és főként a 25 és 50 közötti illetve az 51 év feletti beszélők is használják. A kor hatást gyakorol a nyelvdinamikára, ezért fontos annak a figyelembevétele. (4) Feltételeztük továbbá, hogy a beszélők tudatában vannak több nyelvi változat létezéséről és differenciálják is azokat. Már Besch és Mattheier (1985: 17) is leírják, hogy a nyelvi változatok és a nyelvi értékelési struktúrák legalább egy városon belül ismertek.

6. MÓDSZER ÉS ANYAG

A módszerek és a kutatási személyek kiválasztásánál az általános empirikus normákat és a nyelv regionalitásának kutatásánál („language in space”) alkalmazott módszereket vettük alapul (vö. König 2010: 494-511). Az öt fázis: (1) Klasszikus dialektológiai nyelvfelvételek, (2), csoportdiskuszió, (3) hallás utáni dialektalitás-vizsgálat, (4) dialektalitás-mérés utcai hangfelvételek alapján és (5) narratív interjúk.

6.1. A módszertani trianguláció koncepciója

6.1.1. A trianguláció terminológiájáról

Etimológiai szempontból a fogalom a közép-latin ’triangulum’ (háromszög) és a ’triangulare’ (háromszögelni, háromszöggé alakítani) kifejezésre vezethető vissza.

6.1.2. A fogalom értelmezése az alkalmazott szociolingvisztika módszertanában

A módszertani elv kialakulása szorosan összefügg a kvalitatív és kvantitatív kutatási (módszertani) perspektíva fejlődésével.

6.1.2.1. A trianguláció az angol-amerikai terminológiai hagyományban

A triangulatív elv alapötletét Denzin fogalmazta meg a múlt század 70-es éveinek az elején és a fogalmat a következőképpen definiálta: „the combination of methodologies in the study of the same phenomena” (vö. Denzin 1970: 297, idézi Flick 2008: 13). A jelenséggel azonban sok kutató foglalkozik azóta is, pl. Cicourel (1974), Newman és mtsai (1998: 83), Schostak (2006: 29), Corby (2006: 49), Zwarz és mtsai (2009: 243).

6.1.2.2. A trianguláció a német terminológiai hagyományban

Werlen a triangulációt különösen a szociolingvisztikai és a dialektológiai kutatásokban tartja jól alkalmazhatónak és azzal érvel, hogy a vizsgálat tárgya ezekben a diszciplínákban igen komplex, így holisztikus (triangulatív) nézet szükséges (vö. Werlen 2000: 102). Trianguláció alatt egy olyan módszerfajtát ért, amelyben különböző módszereket, adatokat és értelmezéseket kombinálunk, hogy kölcsönösen ellenőrizhetővé tegyük az eredményeket (uo. 106-107). A sokféle módszer egyenrangúságát sok kutató kiemeli: Kromrey (2002: 525), Flick (2007: 44, 2007: 519), Diekmann (2008: 19, 543), Schnell és mtsai (2008: 262), Przyborski – Wohlraab-Saar (2008: 19), Mayring (2008: 19), Atteslander (2008: 320).

6.1.3. A triangulatív megközelítés kialakulása a szociolingvisztikai kutatások módszertani fejlődési folyamatában

Jelen munkában a trianguláció alatt különböző (kvalitatív és kvantitatív) módszerek és paradigmák együttes alkalmazását illetve kiegészítését értem. Flick (2008: 85) szerint a trianguláció akár keretet is adhat a kvalitatív és kvantitatív paradigma összekötéséhez.

6.1.4. A trianguláció néhány elméleti és gyakorlati kérdéséről

A trianguláció tematikáját Flick (2008) dolgozta ki a legrészletesebben. Négyféle triangulációt különböztet meg: a módszerek, az adatok, az elméletek és a kutatók illetve kutatócsoportok triangulációját (vö. Flick 2008: 13-15). Diekmann (2008: 546) is kiemeli, hogy nemcsak a mérési módszereket, hanem az adatok (kvalitatív és kvantitatív) értelmezését is kombinálni lehet.

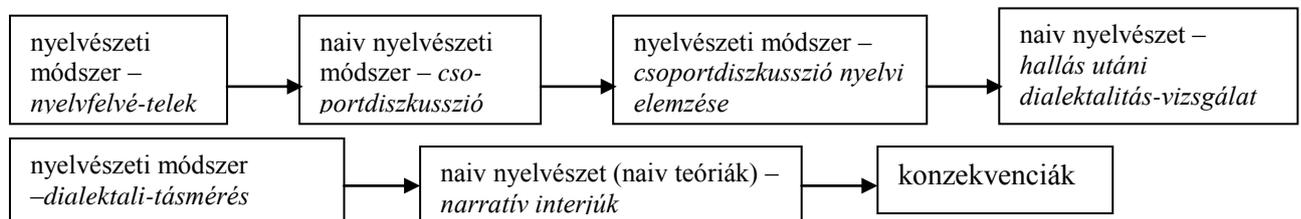
6.1.5. A kutatás módszertani koncepciója és a trianguláció

Jelen kutatásban több, egymást kiegészítő és alátámasztó módszerek alkalmaztam. Ennek előnyeit már Wiesinger (1964a: 20) is kiemelte. A dolgozat módszertani koncepciója egy többszörösen (módszertani, adat- és kutató-) trianguláció. Egyrészt objektív adatgyűjtés

történt, másrészt naiv nyelvészeti teóriákat kutattunk explicit és implicit módon. Az második fázis korrelatív-globális módszere mellett készültek a klasszikus dialektológiai kutatásokból ismert hangfelvételek (szókatalógus alapján az első fázisban), amelyeket a nyelvdinamika-kutatás módszereivel trianguláltunk (3. és 4. fázis). Kvalitatív és kvantitatív módszereket kombináltunk. Emellett a 2. és az 5. fázisban két kvalitatív módszert trianguláltunk. Fontos figyelembe venni a triangulált módszerek közötti interferenciát. A kvalitatív módszerek által kapott eredményeket kvantitatív módon értelmezzük és fordítva. A narratív interjúk kvalitatív tartalomelemzése során a kapott (kategorizált) eredményeket kvantifikáljuk.

6.2. A kutatás fázisai – a kutatás gyakorlata – a személyek leírása

A kutatás a következőképpen zajlott:

5. ábra: A kutatás módszermodellje II

6.2.1. Első fázis – Nyelvfelvételek (a klasszikus dialektológia módszere)

A laikus fordítási módszerrel a dialektális variánsokat mint elméleti végpontot írtuk le fonetikai-fonológiai és morfológiai szempontokból. Az nyelvi anyagot egy Mp3-lejátszóval (Sony Digital Music Player NWD-B103)⁷ vettem fel.

6.2.1.1. A kutatási személyek és a vizsgálat körülményei

Az összesen 10 kutatási személy életkora 70 és 84 év között mozog. Nem szerint 50-50% az arány. Minden megkérdezett a saját városában született és nőtt fel, élete során nem volt hosszú ideig távol városától.

6.2.1.2. Az adatok leírása és értelmezése

A dialektális variáns felvétele egy szó- és mondatkatalógus segítségével történt, Macha (1991) kutatásához hasonlóan. Így a (szándékolt) dialektális variánsban való kompetenciát mértem. A módszer hatékonyságát t.k. Lameli (2004: 48) igazolja.

⁷ Az egész kutatás során ezt az eszközt használtam.

6.2.1.3. A kutatás bázisa

Az alapot hangtani és néhány morfológiai változatjelenségek képezik. A mérési módszert Mitzka (1952: 16-25), Grund (1935), Bescher (1933) és a Közép-rajnai Nyelvi Atlasz (1-4. kötet) alapján dolgoztam ki. Összesen 300 izolált szót és hiányos nyelvtani mondatot kérdeztem le. A mássalhangzókat (és a hozzájuk tartozó példákat) a nyugat-germán vonatkozó rendszer illetve Bescher (1933) munkája alapján, a magánhangzókat a közép-felnémet rendszer, Grund (1935) munkája alapján tettem sorrendbe.

6.2.2. Második fázis – Csoportdiskusszió (a naiv nyelvészet koncepciója)

A csoportdiskussziót egy enyhén strukturált csoportinterjú formájában szerveztem meg három-három gernsheimi és gimbsheimi személy között egy rajna-híd lehetséges megépítésének témájáról, illetve a beszélgetők erről alkotott véleményéről. Ily módon indirekt tudtam kutatni a reális nyelvhasználatot, anélkül, hogy a beszélők tudatosan a kiejtésükre fókuszáltak volna.

6.2.2.1. A csoportdiskusszió mint módszer behatárolása

A csoportdiskusszió egy erősen a mindennapi, informális beszélgetésre orientált, kevésbé strukturált módszer (vö. t.k. Mangold (1973), Kromrey (1986), Atteslander (2003: 145, 2008: 131).

6.2.2.2. A csoportdiskusszió alkalmazása egy dialektusdinamikai vizsgálat keretében

A cél a laikus koncepciók kutatása volt a két város illetve a két rajnapart dialektális variánsainak különbözőségeiről. Dialektológiai szempontból az ún. Labov-féle alapnyelv kutatása volt a cél.

6.2.2.3. A diskusszió tematikus felépítése

A kutatási személyeknek nyílt kérdéseket fogalmaztunk meg, csakúgy, mint egy vezérfonal-interjúnál. Fontos volt, hogy adva legyen egy közös beszélgetési alap, amelyet a beszélők maguk alakíthatnak tovább. A fő kérdés arra vonatkozott, hogy üdvözlőné-e a beszélők, ha a két város között egy híd épülne. Ezenkívül később további öt kérdést fogalmaztam meg: (1) *Mennyiben játszik szerepet a Rajna a két terület egymástól való elhatárolásában?* (2) *Milyen gyakran és miért utaztak át a Rajnán régebben?* (3) *Milyen gyakran és miért utaznak ma át a Rajnán?* (4) *Mi változna, ha épülne egy híd?* (5) *Hová utaznak, ha kirándulásokat szerveznek?* Emellett immanens utókérdéseket (vö. Przyborski–Wohlrab-Sahr 2008: 83) is

megfogalmaztam, amelyek egy-egy addig még ki nem fejtett, de felvetett témára vonatkoznak.

6.2.2.4. Szituatív keret – a csoportdiskusszió körülményei

A beszélgetést 2009.01.24-én, a „Zum goldenen Adler” (Aranysas) nevű gimbsheimi étteremben szerveztem egy kerekasztal-beszélgetés keretében. Az egy városból származók ültek le egymás mellé, középen az interjúszemély ült, akinek munkáját egy protokollszemély figyelte a háttérből.

6.2.2.5. Az anyag dokumentációja és elemzése

A felvétel nyílt volt és utólag a konverzáció-elemzés segítségével jegyeztem le és elemeztem. Emellett vizsgáltam az első fázisban kutatott konkrét nyelvi elemek realizálását és tartalomelemzést is végeztem. Fontos megjegyezni, hogy a naiv nyelvészeti tudást a beszélőknél mint együttes tudást feltételezem, amelyet nem (lokálisan) a beszélgetés folyamán alkotnak meg.

6.2.3. Harmadik fázis – Hallás utáni dialektalitás-mérés (a naiv nyelvészet koncepciója)

6.2.3.1. A 'hallás utáni ítélet' és a 'hallás utáni dialektalitás' fogalmáról

Purschke (2008: 187) alapján a hallás utáni ítéleteket mint szubjektív nyelvi adatokat a következőképpen definiáljuk: Olyan megítélések a nyelvi jelenségek feltűnőségéről, amelyek a naiv nyelvészeti tudásra alapulnak és az attitűdöktől függenek.

6.2.3.2. A harmadik fázis leírása – a hallás utáni dialektalitás-mérés körülményei

Húsz kutatási személynek játszottam le összesen hét nyelvpróbát, amelyet meg kellett saját fogalommal nevezniük, meg kellett ítélniük, honnan származik a beszélő, ki kellett fejezniük a nyelvváltozattal kapcsolatos attitűdjüket. Cél volt, hogy megtudjuk, milyen hipotetikus kép él a kutatási személyekben a változatspektrumról. A hét nyelvpróba a következő volt: gernsheimi, gimbsheimi, eichi, biebesheimi dialektális variáns, a hesseni és a pfalzi média regionális standardja és egy bajor változat.⁸

⁸ A dialektális variánsokat az utcán vettem fel. A regionális változatok rádiófelvételek, a bajor változat pedig egy televíziós műsorból származik.

6.2.3.3. *Néhány módszertani probléma*

A nyelvfelveletek nem homogének, különböző beszélőktől származnak, így a kutatási fázis validitása kritikus értelmezést igényel. Olyan beszélőt azonban igen nehéz lett volna találni, aki mindegyik változatban kompetens lett volna.

6.2.3.4. *Az eredmények kiértékelése*

Az attitűdkutatás statisztikai kiértékelése faktoranalízissel történik – egy polaritás-profilon ábrázolom (vö. ehhez Atteslander 2008: 220-221).

6.2.4. *Negyedik fázis – utcai felvételek – dialektalitás-mérés*

A kutatás fő fázisában a felső szubstandardot vizsgáltam, spontán természetes nyelvfelveleteken. Mivel a beszélőket egy idegen kérdezte, alátámasztható, hogy azok törekedtek a standard elérésére. A kitalált utcai interjú-módszer lehetővé teszi, hogy természetes és homogén szituációban vizsgáljuk a változatos nyelvhasználatot. Tudományetikai szempontból a módszer azonban nem problémamentes, mert rejtett felvételekről van szó. A kutatási személyeket azonban rögtön a felvétel elkészítése után beavattam a kutatás céljába, és csak beleegyezésükkel használtam fel a hangfelvételt.

6.2.4.1. *Az utcai felvételek körülményei*

A kutatási személyeknek mindkét városban egy orientációs kérést tettem fel: „*Elnézést, Ön gernsheimi–gimbsheimi? El tudná magyarázni, hol van a Bleich utca–Holunder utca?*” A kutatási személyektől négy adatot kértem: kor, lakóhely (a saját város), nem és szakma.

6.2.4.2. *Utcai felvételek Eichban és Biebesheimban – a kontrollhelyszínek*

Eichban (Rheinland-Pfalz) és Biebesheimban (Hessen) a következő kérdéseket tettem fel: „*Elnézést, Ön eichi–biebesheimi? El tudná magyarázni, hol van a Goethe utca–Wilhelm Leuschner utca?*”

6.2.4.3. *Az alkalmazott transzkripció rendszer*

A hanganyag transzkribálásánál az IPA-fonetikus írást alkalmaztam diakritikumokkal⁹, amelyet a hanganyagok Praat programmal való szegmentálása után beírtam az egyes fonetikai

⁹ Ezen transzkripció készlet használata a legcélszerűbb, mert a modern dialektológiai kutatások ezt alkalmazzák, és nemzetközileg is összehasonlítható.

szavak alá, hogy azokat azután a standard nyelv szerint is transzkribáljam a DUDEN Kiejtési kötete alapján (6. kötet).

6.2.4.4. *A transzkripció validitásáról és reliabilitásáról*

Az abszolút objektív transzkripció az esetek többségében nem lehetséges, még akkor sem, ha tanított fonetikusok végzik. A kutatás transzkripcióit a marburgi egyetem REDE-projekt¹⁰ kutatócsoportjának néhány tagja ellenőrizte. A hanganyag lejegyzésénél az Audacity és a Praat programot (version 5.3.03) használtam.

6.2.4.5. *Az utcai felvételek mérés technikai minősége*

Azáltal, hogy a felvételeket egy Mp3-lejátszóval és nem speciális mikrofonnal végeztem, rosszabb minőségű hanganyagot kaptam, amit viszont lehetett rejtetten alkalmazni és az adatok számítógépre való átvitele és gyors és problémamentes volt.

6.2.4.6. *Dialektalitás – a fogalom magyarázata és behatárolása*

Dialektalitásnak általánosan a standard nyelvtől való eltérés értékét illetve – Herrgen és Schmidt (1985: 20) alapján – fokát értjük.

6.2.4.7. *A negyedik fázis vizsgálati tárgya*

A vizsgálat tárgyát Herrgen és Schmidt (1985) kutatásához hasonlóan az autentikus nyelvprodukciónak fonémikai és szubfonémikai jegyek alkotják, amelyek még tartalmaznak ún. remanens (*remanent*) jegyeket, azaz olyan dialektális jegyeket, amelyeket a beszélők akkor is produkálnak, amikor standard nyelven igyekeznek beszélni (vö. Herrgen–Schmidt 1985: 23).

6.2.4.8. *A dialektalitás-mérés mint mérési módszer*

A Herrgen–Schmidt (1989) által kifejlesztett szegment-fonetikus módszert alkalmaztam, amelyet Lameli (2003) fejlesztett tovább. Emellett Lüders egy számítógépes programot fejlesztett ki hozzá. A mérés célja, hogy kvantifikálja minden hang standardtól eltérő szegmentális-fonetikai jegyeit az adott nyelvfelvételben egy adott algoritmus alapján. Röviden tehát a standardtól való fonetikai távolságot mérjük, miközben a fonetikai eltéréseket kvantifikáljuk. Az algoritmus bázisa minden fonetikai elem értékkel való súlyozása. A mérés dialektalitás-értékeket (*Dialektalitätswert*) (d-értéket) mér, amelyet így olvasunk: Ha egy

¹⁰ A REDE-projekt a németországi regionális változatokat vizsgálja.

beszélő d-értéke 0,025, akkor az azt jelenti, hogy az adott beszélő egy szóban átlagosan 0,025 fonetikai jegyben tér el a standardtól. Másként kifejezve ez azt jelenti, hogy a beszélő minden 40. szavában van egy olyan hang, amely egy fonetikai jegyben eltér a standardtól.

6.2.4.9. A beszélt nyelv realizáció-fonetikai jellegzetességeiről

Különösen a spontán beszédben fordulnak elő koartikulációs jelenségek, ami megnehezíti a szegmentálást. Ennek ellenére lehetséges a hangfelvételek szegmentált lehallgatása (vö. Lameli 2004: 75).

6.2.4.10. A mérés alapjáról

A mérés alapját összefüggő beszédegységek alkotják, kb. 80 és 110 szó hosszúsággal minden beszélőnél, amely a szakvélemények alapján elegendő ahhoz, hogy a mérés értelmezhető legyen.

6.2.5. Laikus kompetens beszélők megkérdezése – narratív interjúk

Az utolsó fázisban két kutatási személyt kérdeztünk meg a két dialektális variáns különbségeiről narratív interjúk keretében. Schütze (1977) a narratív interjúkat „saját maguk által megélt történetek elmeséléseként” értelmezte (vö. Schnell–Hill–Esser 2008: 389). Gyakran a nyílt megkérdezés extrém formájának tekintik (uo. 388).

6.2.6. A kutatási személyek adatainak védelméről

Minden fázisban minden kutatási személynek elmagyaráztuk a kutatás lényegét, céljait és intézményes kereteit és biztosítottuk számukra anonimitásukat és azt is, hogy bármikor követni tudják a kutatás állását illetve eredményeit.

7. A KUTATÁS EREDMÉNYEI

7.1. Az első fázis eredményei

Összességében a dialektális variánsok mássalhangzórendszerében az s-hangoknál nincs megkülönböztetés zöngés és zöngétlen jegy között. Az aszpirációt azonban megkülönböztetik. Nincsenek zöngétlen plozívák és zöngés frikatívák. A labiális p-ből vagy [p^h], [b] vagy [f] lesz. Labiális b-ből vagy [b] vagy magánhangzók között [v] lesz. Az alveoláris t-ből vagy [t^h], [d], [s] vagy [ts] lesz. Az alveoláris d-ből [d], magánhangzók között pedig [R] lesz. A veláris k-ből [k^h], [g], [ç] vagy [x] lesz. A veláris g-ből [g], magánhangzók között pedig [x], [ɣ], vagy [v] lesz vagy kiesik. A magánhangzók mellékszótagnban való helyzetéről: az [a] mindenhol

megjelenik, kivétel nazálisok szomszédságában. [R] előtt [ɔ] jelenik meg, amely Gimbsheimra jellemző, Gernsheimban csak ritkán fordul elő. Összességében megállapíthatjuk, hogy a két város dialektális variánsa közötti különbség nem a fonetikai rendszerben, hanem az artikulációs variációban áll. A mellékszótágokban három gyengehangsúlyú magánhangzó jelenik meg: (1.) [ə] (mint a régi e-hang vagy a közép-felnémet [ei] diftongus reprezentánsa), (2.) [ɐ] (mint a közép-felnémet *-er* reprezentánsa) és (3.) [ɪ] (mint feminin toldalékmorféma a melléknévragozásban, pl. ‚eine schöne Frau‘ [ə] [ʃe:nɪ] [fra:] (‘egy szép nő’)).

A morfológiai elemzés egyik legérdekesebb eredménye a *bringen* (hozni–vinni) ige gyenge és erős partizip perfekt múlt idejű formájának különbsége a két város között (Gernsheimban [gəbroːχt] mint gyenge forma, Gimbsheimban [gəbron]) mint erős paradigma. Emellett néhány lexikai különbséget is sikerült megállapítani.

7.2. A második fázis eredményei

Már az ismerkedési fázis során előkerültek a két város közötti nyelvi különbségek, illetve annak tematizálása: „*Hallani lehet, hogy a túl oldalról származnak*”, mondta az egyik kutatási gimbsheimi személy. A diszkusszió során a beszélők az interjúszemély felé az elején igyekeztek standardközeli változatot beszélni, egymással viszont inkább dialektális variánsban beszéltek. Az apró különbségeket a beszélgetés során humorral fűszerezve emelték ki.

7.3. A harmadik fázis eredményei

A kutatási személyek kb. az esetek 80%-ban állapították meg a beszélő származási helyét. A négy dialektális variáns beszélőjének a hovatarozásának a megállapítása mutatkozott a legbizonytalanabbnak. Néhány esetben előfordult, hogy a rajna partját is hibásan ítélték meg. A bajor beszélőt ismerték fel a legnagyobb biztonsággal. Eredményként megállapíthatjuk, hogy a kutatási személyek vagy csak nagyon kevés (nyelvészeti) kritériummal (szaliens jegy-megkülönböztetéssel) rendelkeznek a Rajna jobb- és baloldali változatokról vagy ezek a jegyek igen gyengén vannak jelen a köztudatban, és ehelyett az attitűdök erősítik a nyelvi különbségek „észrevételét”.

7.4. A negyedik fázis eredményei

Összességében az újhesseni változatot a standard nyelvi magánhangzórendszer és a dialektális mássalhangzórendszer jellemzi, dialektális fonetikai-fonológiai disztribúciós szabályokkal (vö. Dingeldein 1994: 292). Ezt a próbák alapján beigazolhatjuk. Különösen jellemző az [e]

és [n] hangok elhagyása (*Apokope*), hosszú magánhangzók és diftongusok előtt és hogy a szóvégi [ç]-ket [ʃ]-ként artikulálják. Összességében megállapíthatjuk, hogy a két vizsgált változatot jellemzi az újhesseni rendszer, de jelen vannak apró dialektális jegyek, amelyek különböznek a két város dialektális variánsában. Az egyik legfontosabb differencia az [a] hang ejtésében áll, amely Gernsheimban [a]- vagy [ɑ]-ként, Gimbsheimban viszont [ɔ]-ként jelenik meg. Gimbsheimra jellemző a szóvégi [e] hangok elhagyása az olyan esetekben is, amikor az Gernsheimban nem jelenik meg, pl. 'Straße' ('utca') [ʃtʁɛ:s].

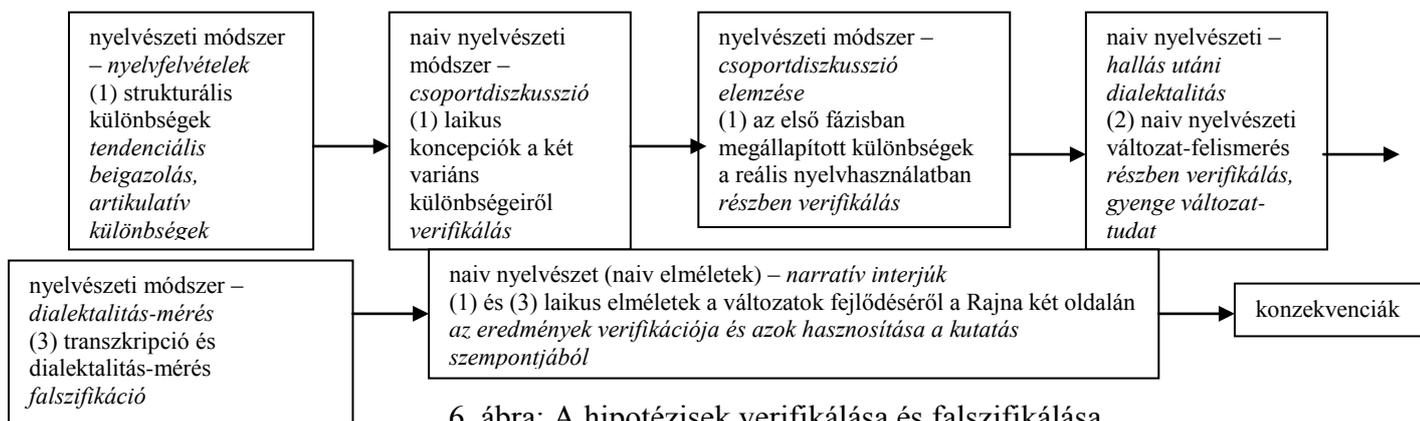
A dialektalitás-mérés átlagos értéke 1 és 1,5 között mozog, amelyet viszonylag magasnak értelmezhetünk. Jan Hofer médiaszemély (aki ráadásul Észak-Németországból, egy olyan régióból származik, ahol a dialektális elemek nagyobb mértékben leépültek) például 0,2-es értéket produkál (Lüders szóbeli közlése 2011.08.16-án). Több felvétel 1,6-os értéket mutat, ami az informális szituációban elég magasnak mondható. A Rajna bal oldaláról származó nyelvfelvételek összességben magasabb d-értékeket mutatnak.

7.5. Az ötödik fázis eredményei

Mindkét beszélő véleménye, hogy a dialektális variánsok nem változtak meg nagy mértékben az idő folyamán. A kis különbségek, amelyek régen jelen voltak, most is megfigyelhetők még. Különbség, hogy a gernsheimi megkérdezett nagyobb különbségeket feltételez, amelyek kölcsönös félreértéshez is vezethetnek. Ehhez saját történeteket is mesél alátámasztásként. A gimbsheimi személy ezzel szemben kizártnak tartja a félreértéseket.

7.6. Az eredmények összefoglalása és összehasonlítása

Az első fázis eredményei alapján megállapítottuk, hogy a két dialektális variáns fonológiai rendszere azonos, a különbség a fonetikai (artikulatorikus) variációban fogható meg. Gimbsheim nyelvgeográfiaiag (*sprachgeographisch*) a baloldali rajna-területhez közelít illetve fejlődik hozzá. Utolsóként beágyazzuk a hipotéziseket módszertani modellünkbe:

6. ábra: A hipotézisek verifikálása és falszifikálása

8. KÖVETKEZTETÉSEK

A kutatás egyik legfontosabb eredménye az artikulációs különbségek megállapítása a két dialektális variáns között, amelyek a második fázis eredményei alapján is részben beigazolódtak. Azt a konzekvenciát tudjuk levonni az eredmények alapján, hogy egy lexémáról lexémára történő átfonologizáció történik mindkét variánsban, amely szerint minden szó a „saját útját járja”. Megállapítható, hogy a beszélők maguk nagyobb különbségeket feltételeznek, mint a létező artikulációs különbségek, amelyeket naiv nyelvészeti tudásuk alapján nem mindig tudnak 100%-osan megkülönböztetni. Erősen hat azonban a Rajna másik oldalának nyelvi megítélése. Az utcai felmérés beigazolta, hogy a felső szubstandard is mutat olyan jegyeket, amelyek egyértelműen megkülönböztetik a két város változatát (ld. az [ɔ] hangot Gimbsheimban). Összességében megállapítható, hogy az egyes munkafázisok szekvenciális összekötése és a nyelvészeti és naiv nyelvészeti adatok együttes figyelembe vétele eredményes lehet egy modern nyelvdinamikai kutatásban.

Összefoglalás

A naiv nyelvészeti koncepciók a nagynak megítélt különbségekről a gyakorlatban nem igazolódtak be. A naiv nyelvészeti tudás és a nyelvi realitás nem mindig fedt egymást. Az eredményként megállapított kis különbségek azonban magas számban fedik a naiv nyelvészeti megállapításokat (2. fázis). A negyedik fázisban elemzett felső standard változatot nem sikerült önálló nyelvi változatként leírni, de az elmondható, hogy egy olyan változatszintről van szó, amelyet félig hivatalos szituációkban, idegenekkel szemben használnak.

A dolgozat érvelése és az alkalmazott módszerek alapján a kutatást a klasszikus dialektológiai és a modern (nyelvdinamikai) kutatások köztes irányaként értelmezhetjük. Mivel az egész kutatás során végig vonatkoztattunk már meglévő kutatási eredményekre, és egyben új elméleteket is integráltunk a kutatási koncepcióba, így a kutatás eredményei könnyen összehasonlíthatók lesznek a későbbi kutatások számára. A diatopikus szempontot megőriztük mint a klasszikus-dialektológiai kutatások fő szempontját.

Egy következő kutatás témájaként szolgálhat a második fázis nyelvészeti elemzése, melynek során mérni lehetne a spontán beszélgetésben használt változat(ok) d-értékét.

A tézisekben említett művek bibliográfiája:

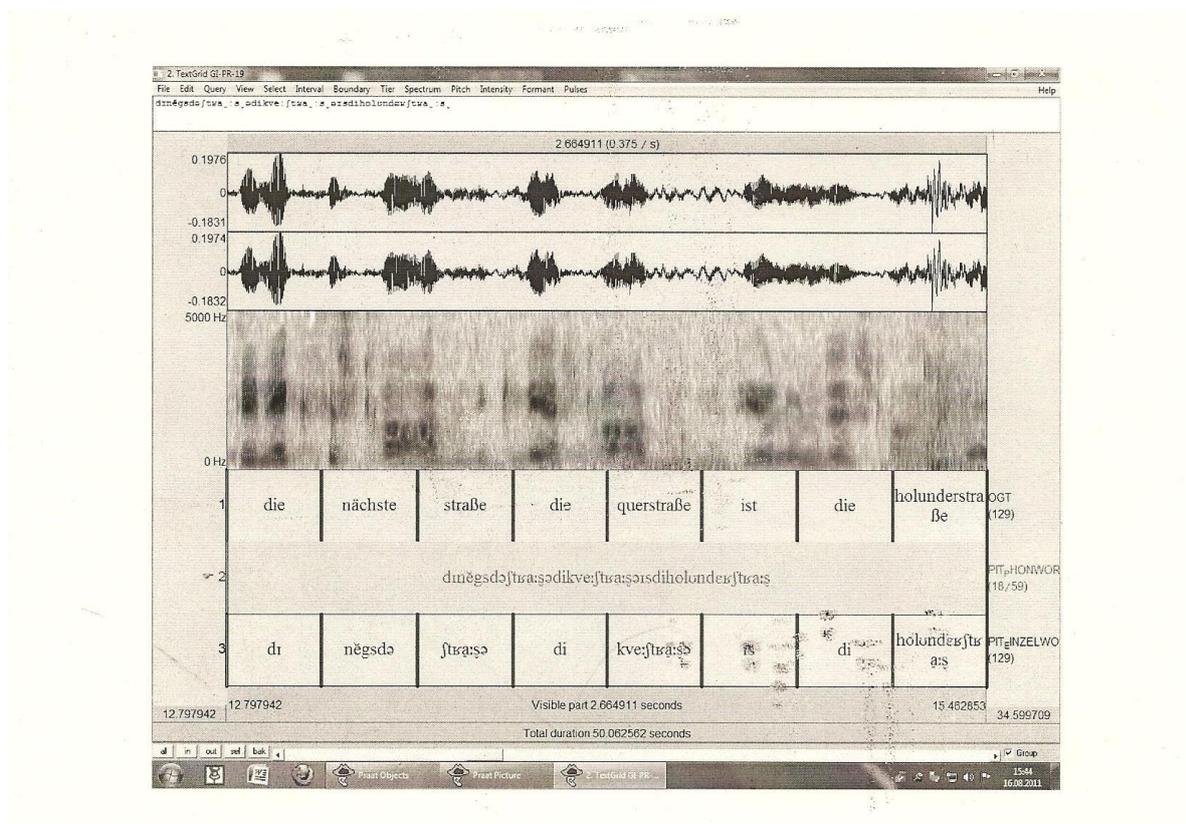
- AMMON, Ulrich (2003): Dialektschwund, Dialekt-Standard-Kontinuum, Diglossie: Drei Typen des Verhältnisses Dialekt-Standardvarietät im deutschen Sprachgebiet. In: ANDROUTSOPOULOS, Jannis K. / ZIEGLER, Evelyn (Hg.): „Standardfragen“. Soziolinguistische Perspektiven auf Sprachgeschichte, Sprachkontakt und Sprachvariation. (= *VarioLingua. Nonstandard – Standard – Substandard*. Band 18). Frankfurt am Main / Berlin u.a.: Peter Lang: 163-171.
- ATTESLANDER, Peter (2008): *Methoden der empirischen Sozialforschung*. 12., durchgesehene Auflage. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- BELLMANN, Günter / HERRGEN, Joachim / SCHMIDT, Jürgen Erich (Hg.) (2002): *Mittelrheinischer Sprachatlas. Band 5: Morphologie*. (Forschungsstand. Strukturgrenzen. Morphologische Karten, Register). Unter Mitarbeit von Georg Drenda, Heiko Girth und Marion Klenk. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- BERRUTO, Gaetano (1998): Varietät. In: HESSKY, Regina / KNIPF, Erzsébet (Hg.): *Ein Textbuch zur Lexikologie*. Bd. 1. Budapest: Holnap Kiadó: 225-229.
- BESCH, Werner / MATTHEIER, Klaus J. (1985): Einleitende Überlegungen. In: BESCH, Werner / MATTHEIER, Klaus J. (Hg.): *Ortssprachenforschung*. Beiträge zu einem Bonner Kolloquium. Berlin: Erich Schmidt Verlag: 9-22.
- BESCHER, Hermann (1933): *Die Grundlagen der Mundartgeographie des südlichen Rheinhessens*. Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Hessischen Ludwigs-Universität zu Gießen. Gießen: von Münchowsche Universitäts-Druckerei Otto Kindt G.m.b.H.
- CORBY, Brian (2006): *Applying Research in Social Work Practice*. Maidenhead: Open University Press.
- CORNELISSEN, Georg (1999): Regiolekte im deutschen Westen. In: *Niederdeutsches Jahrbuch 122*. Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung. Neumünster: Wachholtz Verlag: 91-114.
- DIEKMANN, Andreas (2008): *Empirische Sozialforschung. Grundlagen, Methoden, Anwendungen*. 19. Auflage. Hamburg: rowohlt's enzyklopädie im Rowohlt Taschenbuch Verlag
- DEBUS, Friedhelm (1963): Stadtsprachliche Ausstrahlung und Sprachbewegung gegen Ende des 19. Jahrhunderts. Dargestellt am mittleren Rhein- und unterem Maingebiet nach Karten des Deutschen Sprachatlas. In: *Marburger Universitätsbund – Jahrbuch*. Bd. 2: 17-68.
- DIETZ, Angelika (2003): Dialekt, Mundart, Umgangssprache und Standardvarietät – ein Definitionsversuch. In: BRENNER, Dorothea / DIETZ, Angelika et al. (Hg.): *Renaissance des Dialekts?* Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde: 162-164.
- DINGELDEIN, Heinrich J. (1981): Hessische sprachliche Landesforschung – Geschichte und Ergebnisse. In: *Hessische Blätter für Volks- und Kulturforschung*. Neue Folge der Hessischen Blätter für Volkskunde. Bd. 11/12. *Sprache in Hessen*. Herausgegeben von der Hessischen Vereinigung für Volkskunde durch Rosemarie Schanze. Gießen: Wilhelm Schmitz Verlag: 56-108.
- DINGELDEIN, Heinrich J. (1989): Das Mittelhessische. Erforschung, Strukturen, Entwicklung. In: *Hessisches. Hans Friebertshäuser zum 60. Geburtstag*. (= *Schriften der Universitätsbibliothek Marburg 46.*) Marburg: Universitätsbibliothek.
- DINGELDEIN, Heinrich J. (1994a): Befragungen zum Sprachgebrauch als Problem der Dialektologie. In: MATTHEIER, Klaus J. / WIESINGER, Peter (Hg.): *Dialektologie des Deutschen. Forschungsstand und Entwicklungstendenzen*. (= Reihe Germanistische Linguistik). Tübingen: Max Niemeyer Verlag: 393-411.
- DINGELDEIN, Heinrich J. (1994b): Polystratische Sprachgeographie. Ergebnisse des Projekts Wortgeographie der städtischen Alltagssprache in Hessen. In: *Regionalsprachliche Variation, Umgangs- und Standardsprachen*. (= GÖSCHEL, Joachim (Hg.): *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik*. Heft 76 – Verhandlungen des internationalen Dialektologenkongresses Bamberg 1990. Bd. 3). Stuttgart: Franz Steiner Verlag: 124-143.
- DINGELDEIN, Heinrich J. (1994c): Grundzüge einer Grammatik des Neuhessischen. In: Kohnen, Joseph / Solms, Hans-Joachim / Wegera, Hans-Peter (Hg.): *Brücken schlagen ... „Weit draußen auf eigenen Füßen“*. Festschrift für Fernand Hoffmann. Frankfurt am Main u.a.: Lang: 273-309.
- DINGELDEIN, Heinrich J. (1997b): Sprachvarietäten in „Mitteldeutschland“. Gebrauch und Räumlichkeit. In: Stichel, Gerhard (Hg.): *Varietäten des Deutschen. Regional- und Umgangssprachen*. Sonderdruck. Berlin / New York: Walter de Gruyter: 109-141.
- DURRELL, Martin (1989): Die „Mainlinie“ als sprachliche Grenze. In: PUTSCHKE, Wolfgang / VEITH, Werner / WIESINGER, Peter (Hg.): *Dialektgeographie und Dialektologie*. Bd. 90. Günter Bellmann zum 60. Geburtstag von seinen Schülern und Freunden. Marburg: N. G. Elwert Verlag: 89-109.
- DURRELL, Martin (1998): Zum Problem des sprachlichen Kontinuums im Deutschen. In: HENNE, Helmut / LINKE, Angelika u.a. (Hg.): *Zeitschrift für germanistische Linguistik*. Deutsche Sprache in Gegenwart und Geschichte 26. Berlin / New York: Walter de Gruyter: 17-30.

- EICHHOFF, Jürgen (1997): Der "Wortatlas der deutschen Umgangssprachen": Neue Wege, neue Erkenntnisse. In: STICKEL, Gerhard (Hg.): *Varietäten des Deutschen. Regional- und Umgangssprachen*. (= *Institut für deutsche Sprache. Jahrbuch* 1996). Berlin / New York: Walter de Gruyter: 183-220.
- ELMENTALER, Miachael (2005): Die Rolle des überregionalen Sprachkontakts bei der Genese regionaler Umgangssprachen. In: BESCH, Werner u. a. (Hg.): *Zeitschrift für deutsche Philologie* 124. Berlin: E. Schmidt: 395-415.
- ELMENTALER, Miachael / GESSINGER, Joachim / WIRRER, Jan (2010): Qualitative und quantitative Verfahren in der Ethnodialektologie am Beispiel von Salienz. In: Anders, Ada Christina / Hundt, Markus / Lasch, Alexander (Hg.): *Perceptual Dialektologie. Neue Wege der Dialektologie*. Bd. 38. Berlin / New York: de Gruyter: 111-150.
- EBER, Paul (1983): *Dialekt und Identität. Diglottale Sozialisation und Identitätsbildung*. (= Europäische Hochschulschriften. Reihe XI. Pädagogik. Bd. 138). Frankfurt / M. / Bern: Peter Lang.
- FALCK, Oliver / HEBLICH, Stephan / LAMELI, Alfred / SÜDEKUM, Jens (2010): *Dialects, Cultural Identity, and Economic Exchange*. Bonn: IZA. Discussion Paper Series. DP No. 4743. <http://ftp.iza.org/dp4743.pdf> (download 15.5.2010)
- FLICK, Uwe (2007): *Qualitative Sozialforschung. Eine Einführung*. Vollständig überarb. u. erw. Neuausgabe. Hamburg: rowohlt's enzyklopädie im Rowohlt Taschenbuch Verlag.
- FLICK, Uwe (2008): *Triangulation. Eine Einführung*. (= *Qualitative Sozialforschung*) Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- FORSTER, Berthold (1993): Die schwarze und die weise Kunst. Peter Schöffler, hrsgg. von Dieter Kügler, 5. Sonderdruck, Internationale Motivgruppe Papier & Druck e. V., April, Nr. 119.
- FRIEBERTSHÄUSER, Hans / DINGELDEIN, Heinrich J. (1989a): *Hessischer Dialektzensus. Statistischer Atlas zum Sprachgebrauch*. (= Hessische Sprachatlanten. Kleine Reihe. Bd. 3). Hergestellt mit Softwaresystemen von Harald Händler und Wolfgang Putschke. Tübingen: A. Francke.
- FRIEBERTSHÄUSER, Hans / DINGELDEIN, Heinrich J. (1989b): Neue Dimensionen arealinguistischer Forschung. Die Konzepte des „Wortatlas der deutschen Umgangssprachen“, der „Wortgeographie der städtischen Alltagssprache in Hessen“ und des „Mittelrheinischen Sprachatlas“ im Vergleich. In: PUTSCHKE, Wolfgang / VEITH, Werner / WIESINGER, Peter (Hg.): *Dialektgeographie und Dialektologie*. Bd. 90. Günter Bellmann zum 60. Geburtstag von seinen Schülern und Freunden. Marburg: N. G. Elwert Verlag: 110-125.
- HERRGEN, Joachim (1994): Kontrastive Dialektkartographie. In: MATTHEIER, Klaus / WIESINGER, Peter (Hg.): *Dialektologie des Deutschen. Forschungsstand und Entwicklungstendenzen*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag: 131-164.
- HERRGEN, Joachim / LAMELI, Alfred / RABANUS, Stefan / SCHMIDT, Jürgen Erich (2001): *Dialektalität als phonetische Distanz – Ein Verfahren zur Messung standdivergenter Sprechformen*. Marburg. Online-Publikation (Stand April 2001). <http://www.sprachatlas.de/papers/dialektalitaetsmessung.pdf> (download am 24.5.2010)
- HERRGEN, Joachim / SCHMIDT, Jürgen Erich (1985): Systemkontrast und Hörerurteil. Zwei Dialektalitätsbegriffe und die ihnen entsprechenden Messverfahren. In: GÖSCHEL, Joachim (Hg.): *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik*. LII. Jahrgang. Heft 1. Wiesbaden / Stuttgart: Franz Steiner Verlag: 20-42.
- HERRGEN, Joachim / SCHMIDT, Jürgen Erich (1989): Dialektalitätsareale und Dialektabbau. In: PUTSCHKE, Wolfgang / VEITH, Werner / WIESINGER, Peter (Hg.): *Dialektgeographie und Dialektologie*. Bd. 90. Günter Bellmann zum 60. Geburtstag von seinen Schülern und Freunden. Marburg: N. G. Elwert Verlag: 304-346.
- HERRGEN, Joachim / SCHMIDT, Jürgen Erich (2011): *Sprachdynamik. Eine Einführung in die moderne Regionalsprachenforschung*. (= *Grundlagen der Germanistik* 49). Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- GRUND, Heinrich (1935): *Die Mundart von Pfungstadt und ihre sprachliche Schichtung*. (= FEHRLE, Eugen (Hg.): Bausteine zur Volkskunde und Religionswissenschaft. Heft 13) Bühl in Baden: Konkordia A. G. für Druck und Verlag.
- JÄGER, Siegfried / HUBER, Joseph / SCHÄTZLE, Peter (1972): *Sprache – Sprecher – Sprechen*. Probleme im Bereich soziolinguistischer Theorie und Empirie. (= ENGEL, Ulrich / VOGEL, Irmgard (Hg.): *Forschungsberichte* 8. Mannheim: Institut für deutsche Sprache.) Tübingen: Gunter Narr.
- KATERBOW, Matthias / WERTH, Alexander (Hg.) (2010): *Moderne Regionalsprachen als multidimensionales Forschungsfeld*. (= *Germanistische Linguistik* 210. Herausgegeben vom Forschungszentrum Deutscher Sprachatlas). Hildesheim / Zürich / New York: Olms.
- KEHREIN, Roland (2008): Regionalakzent und linguistische Variationsspektren im Deutschen. In: ERNST, Peter / PATOCKA, Franz (Hg.): *Dialektgeographie der Zukunft. Akten des 2. Kongresses der Internationalen Gesellschaft für Dialektologie des Deutschen (IGDD) am Institut für Germanistik der Universität Wien Wien, 20. bis 23. September 2006*. (= SCHMIDT, Jürgen Erich (Hg.): *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik*. Heft 135). Stuttgart: Franz Steiner Verlag: 131-156.
- KÖNIG, Werner (2010): Investigating language in space: Methods and empirical standards. In: AUER, Peter / SCHMIDT, Jürgen Erich (Hg.): *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation*.

- Volume 1: *Theories and Methods*. (= WIEGAND, Herbert Ernst (Hg.): *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*. Band 30.1). Berlin / New York: Walter de Gruyter: 494-511.
- KRISTIANSEN, Tore (2010): Investigating language in space: Experimental techniques. In: AUER, Peter / SCHMIDT, Jürgen Erich (Hg.): *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation*. Volume 1: *Theories and Methods*. (= WIEGAND, Herbert Ernst (Hg.): *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*. Band 30.1). Berlin / New York: Walter de Gruyter: 528-549.
- KROMREY, Helmut (2002): *Empirische Sozialforschung*. Modelle und Methoden der standardisierten Datenerhebung und Datenauswertung. 10. vollständig überarbeitete Auflage. Opladen: Verlag Leske + Budrich.
- LAMELI, Alfred (2004a): Dynamik im oberen Substandard. In: GAISBAUER, Stephan / SCHEURINGER, Hermann (Hg.): *Linzerschnitten*. Beiträge zum 8. Bayerisch-Österreichischen Dialektologentagung, zugleich 3. Arbeitstagung zu Sprache und Dialekt in Oberösterreich, in Linz, Sept. 2001. (= *Schriften zur Literatur und Sprache in Österreich* 8). Linz: Adalbert-Stifter-Institut des Landes Österreich: 197-208.
- LAMELI, Alfred (2004b): *Standard und Substandard. Regionalismen im diachronen Längsschnitt* (= SCHMIDT, Jürgen Erich (Hg.): *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik*. Beihefte. 128). Stuttgart: Steiner.
- LAMELI, Alfred (2009): Die Konzeptualisierung des Sprachraums als Teil des regionalsprachlichen Wissens. In: ÁGEL, Vilmos / FEILKE, Helmut u.a. (Hg.): *Zeitschrift für germanistische Linguistik*. Deutsche Sprache in Gegenwart und Geschichte 37. Sonderdruck. Berlin / New York: Walter de Gruyter: 125-156.
- LANGNER, Helmut (1982): Zu einigen Grundpositionen der Erforschung sprachlicher Veränderungen. In: SCHIEB, Gabriele / FLEISCHER, Wolfgang et. al. (Hg.): *Beiträge zur Erforschung der deutschen Sprache*. Bd. 2. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut: 204-217.
- LENZ, Alexandra N. (2003): *Struktur und Dynamik des Substandards. Eine Studie zum Westmitteldeutschen (Wittlich/Eifel)*. (= GÖSCHEL, Joachim (Hg.): *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik*. Beiheft 125). Wiesbaden/Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- LENZ, Alexandra N. (2004): Zur Interpretation des Intendierten Ortskialekts. In: LENZ, Alexandra N. / RADTKE, Edgar / ZWICKL, Simone (Hg.): *Variation im Raum. Variation and Space* (= VARIOLINGUA. Nonstandard – Standard – Substandard. Bd. 20). Frankfurt / M. / Berlin / Bern u.a.: 113-131.
- LENZ, Alexandra N. (2005): Zur Struktur des Westmitteldeutschen Substandards – Dynamik der Varietäten. In: EGGERS, Eckhard / SCHMIDT, Jürgen Erich / STELLMACHER, Dieter (Hg.): *Moderne Dialekte – Neue Dialektologie*. Akten des 1. Kongresses der Internationalen Gesellschaft für Dialektologie des Deutschen (IGDD) am Forschungsinstitut für deutsche Sprache „Deutscher Sprachatlas“ der Philipps-Universität Marburg vom 5.-8. März 2003. (= SCHMIDT, Jürgen Erich (Hg.): *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik*. Heft 130). Stuttgart: Franz Steiner Verlag: 229: 252.
- LENZ, Alexandra N. (2010b): Emergence of varieties through restructuring and reevaluation. In: AUER, Peter / SCHMIDT, Jürgen Erich (Hg.): *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation*. Volume 1: *Theories and Methods*. (= WIEGAND, Herbert Ernst (Hg.): *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*. Band 30.1). Berlin / New York: Walter de Gruyter: 295-315.
- LENZ, Alexandra N. / RADTKE, Edgar / ZWICKL, Simone (2004): Variation im Raum. Alte und neue Perspektiven. (Vom Kolloquium „Variation im Raum“ in Heidelberg, Nov. 2000 / Diskussion um sprachliche Dynamik) In: LENZ, Alexandra N. / RADTKE, Edgar / ZWICKL, Simone (Hg.): *Variation im Raum. Variation and Space* (= VARIOLINGUA. Nonstandard – Standard – Substandard. Bd. 20). Frankfurt / M. / Berlin / Bern u.a.: 7-25.
- LÖFFLER, Heinrich (2003): *Dialektologie*. Eine Einführung. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- LÖFFLER, Heinrich (2004): Wieviel Variation verträgt die deutsche Standardsprache? Begriffserklärung: Standard und Gegenbegriffe. In: EICHINGER, Ludwig M. / KALLMEYER, Werner (Hg.): *Standardvariation. Wie viel Variation verträgt die deutsche Sprache?* (= *Institut für Deutsche Sprache. Jahrbuch*). Berlin / New York: Walter de Gruyter: 7-27.
- MARTIN, Bernhard (1923): Wortgeographische Studien in Hessen-Nassau. In: TEUCHERT, Hermann (Hg.): *Zeitschrift für deutsche Mundarten*. 18. Jahrgang. Heft ¾ Festschrift F. Wrede. Mit 4 Karten. Berlin: Verlag des Deutschen Sprachvereins: 254-257.
- MATTHEIER, Klaus Jürgen (1980): *Pragmatik und Soziologie der Dialekte*. Einführung in die kommunikative Dialektologie des Deutschen. Heidelberg: Quelle und Meyer.
- MATTHEIER, Klaus Jürgen (1982): Datenerhebung und Forschungsziel. In: BESCH, Werner / KNOOP, Ulrich / PUTSCHKE, Wolfgang / WIEGAND, Herbert Ernst (Hg.): *Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*. (= *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*. 1.1). Halbbd. 1. Berlin / New York: Walter de Gruyter: 622-639.
- MATTHEIER, Klaus Jürgen (2004): Tod der Dialektologie. In: LENZ, Alexandra N. / RADTKE, Edgar / ZWICKL, Simone (Hg.): *Variation im Raum. Variation and Space* (= *VarioLingua. Nonstandard – Standard – Substandard*. Bd. 20). Frankfurt / M. / Berlin / Bern u.a.: Peter Lang: 233-244.
- MAYRING, Philipp (2008): *Qualitative Inhaltsanalyse*. 10. Auflage. Weinheim / Basel: Beltz.

- MITZKA, Walther (1943): *Deutsche Mundarten*. (= *Studienführer. Schriftenreihe zur Einführung in das gesamte wissenschaftliche Studium*). Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- MITZKA, Walther (1952): *Handbuch zum Deutschen Sprachatlas*. Marburg: Elwert'sche Universitätsbuchhandlung in Marburg.
- MULCH, Roland (1987): Sprachräume und Worträume im Rheinfränkischen. (Mit zwölf Karten). In: KLEIBER, Wolfgang (Hg.): *Symposion Ernst Christmann*. Vorträge zur Dialektlexikographie, Sprachgeographie und Volksforschung des Westmitteleuropäischen. Mit 26 Karten und Abbildungen. (= *Mainzer Studien zur Sprach- und Volksforschung* 11.) Stuttgart: Franz Steiner Verlag Wiesbaden GmbH: 121-146:
- MULCH, Rudolf (1963): Kleinterritorien im hessischen Sprachraum. In: *Hessische historische Forschungen*. Festschrift für Ludwig Clemm. (= KNÖPP, Friedrich / STEITZ, Heinrich (Hg.): *Jahrbuch der Hessischen Kirchengeschichtlichen Vereinigung*). Darmstadt: Verlag der Hessischen Kirchengeschichtlichen Vereinigung: 31-60.
- MULCH, Rudolf (1967): Sprachbewegungen im hessischen Raum. In: *Hessisches Jahrbuch für Landesgeschichte* 17. Marburg: Hessisches Landesamt für geschichtliche Landeskunde: 20-57.
- MUNSKE, Horst Haider (1983): Umgangssprache als Sprachkontakterscheinung. In: BESCH, Werner / KNOOP, Ulrich / PUTSCHKE, Wolfgang / WIEGAND, Herbert Ernst (Hg.): *Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*. (= *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*. 1.2). Halbbd. 2. Berlin / New York: Walter de Gruyter: 1002-1018.
- NEWMAN, I. u.a. (1998): *Qualitative-quantitative Research Methodology*. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- PRZYBORSKI, A. / WOHLRAAB-SAHR, M. (2008): *Qualitative Sozialforschung*. München: Oldenburg.
- PURSCHE, Christoph (2008): Regionalsprachlichkeit im Hörerurteil. In: CHRISTEN, Helen/ZIEGLER, Evelyn (Hg.): *Sprechen, Schreiben, Hören – Zur Produktion und Perzeption von Dialekt und Standardsprache zu Beginn des 21. Jahrhunderts*. Wien: Praesens: 183-202.
- PURSCHE, Christoph (2010): *Regionalsprache und Hörerurteil. Grundzüge einer perzeptiven Variationslinguistik*. Dissertation. Marburg.
- PURSCHE, Christoph (2010b): Regionalsprachliches Wissen und Perzeption. Zur Konzeptualisierung des Hessischen. In: KATERBOW, Matthias / WERTH, Alexander (Hg.): *Moderne Regionalsprachen als multidimensionales Forschungsfeld*. (= *Germanistische Linguistik* 210. Herausgegeben vom Forschungszentrum Deutscher Sprachatlas). Hildesheim / Zürich / New York: Olms: 93-127.
- REIFFENSTEIN, Ingo (1989): Interessen und Methoden einer neuen Dialektologie. In: LACHINGER, Johann / SCHEURINGER, Hermann / TATZREITER, Herbert (Hg.): *Sprache und Dialekt in Oberösterreich*. Vorträge der 1. Arbeitstagung am 13. und 14. Mai 1988 in Schloß Zell a. d. Pram. (= *Schriften zur Literatur und Sprache in Oberösterreich*, Folge 1). Linz: Landesverlag Linz: 10-15.
- SCHMIDT, Jürgen Erich (2005a): Sprachdynamik. In: EGGERS, Eckhard / SCHMIDT, Jürgen Erich / STELLMACHER, Dieter (Hg.): *Moderne Dialekte – Neue Dialektologie*. Akten des 1. Kongresses der Internationalen Gesellschaft für Dialektologie des Deutschen (IGDD) am Forschungsinstitut für deutsche Sprache „Deutscher Sprachatlas“ der Philipps-Universität Marburg vom 5.-8. März 2003. (= SCHMIDT, Jürgen Erich (Hg.): *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik*. Heft 130). Stuttgart: Franz Steiner Verlag: 15-44.
- SCHMIDT, Jürgen Erich (2005b): Versuch zum Varietätenbegriff. In: LENZ, Alexandra N. / MATTHEIER, Klaus J. (Hg.): *Varietäten – Theorie und Empirie*. (= *VarioLingua*. Bd. 23). Frankfurt: Peter Lang: 61-74.
- SCHNELL, Rainer / HILL, Paul / ESSER, Elke (2008): *Methoden der empirischen Sozialforschung*. 8. Auflage. München / Wien: R. Oldenbourg Verlag.
- SCHOSTAK, John F. (2006): *Interviewing and Representation in Qualitative Research*. Maidenhead: Open University Press.
- SIEBENHAAR, Beat (2010): Horizontal convergence of linguistic varieties in a language space. In: AUER, Peter / SCHMIDT, Jürgen Erich (Hg.): *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation*. Volume 1: *Theories and Methods*. (= WIEGAND, Herbert Ernst (Hg.): *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*. Band 30.1). Berlin / New York: Walter de Gruyter: 241-258.
- WAGNER, Melanie M. (2009): *Lay linguistics and school teaching. An empirical sociolinguistic study in the Moselle-Franconian dialect area*. (= SCHMIDT, Jürgen Erich (Hg.): *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 136). Stuttgart: F. Steiner.
- WERLEN, Erika (2000): Variation in der Feldforschung: Triangulation. In: BUHOFER, Annelies Häcki (Hg.) *Vom Umgang mit sprachlicher Variation: Basler Studien zur deutschen Sprache und Literatur* 80. Tübingen / Basel: Francke: 102-108.
- WIESINGER, Peter (1964a): Das phonetische Transkriptionssystem der Zeitschrift „Teuthonista“. Eine Studie zu seiner Entstehung und Anwendbarkeit in der deutschen Dialektologie mit einem Überblick über die Geschichte der phonetischen Transkription im Deutschen bis 1924. In: SCHMITT, Ludwig Erich (Hg.): *Zeitschrift für Mundartforschung*. XXXI. Jahrgang. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag: 1-20.

- WIESINGER, Peter (1980): Die Stellung der Dialekte Hessens im Mitteldeutschen. In: HILDEBRANDT, Reiner / FRIEBERTSHÄUSER, Hans (Hg.): *Sprache und Brauchtum. Bernhard Martin zum 90. Geburtstag.* (HILDEBRANDT, Reiner (Hg.): *Deutsche Dialektgeographie.* Bd. 100). Marburg: N. G. Elwert Verlag: 68-148.
- WIESINGER, Peter (1997): Sprachliche Varietäten – Gestern und heute. In: STICKEL, Gerhard (Hg.): *Varietäten des Deutschen. Regional- und Umgangssprachen.* (= *Institut für deutsche Sprache. Jahrbuch* 1996). Berlin / New York: Walter de Gruyter: 9-45.
- WIESINGER, Peter (2000): Die deutsche Dialektologie zwischen Tradition und Neuansätzen. In: GÖSCHEL, Joachim (Hg.): *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik.* Heft 109. Stuttgart: Franz Steiner Verlag: 15-32.
- ZWART, Rosanne C. u.a. (2009): Which Characteristics of a Reciprocal Peer Coaching Context Affect Teacher Learning as Perceived by Teachers and their Students. In: *Journal of Teacher Education.* Vol. 60. 3. 243+
- DUDEN. Das Aussprachewörterbuch. 2006. Bd. 6. 6. Auflage. (= Der DUDEN in 12 Bänden).

Mérési minta (Praat program, 4. fázis)

Az értekezés témakörében megjelent saját publikációk

- FLÖGL, Szilvia (2010): Trianguláció – teória és praxis. In: Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): *Új módszerek az alkalmazott nyelvészeti kutatásban.* Tinta, Budapest, 122-127
- FLÖGL, Szilvia (2011): Verknüpfungen in der Methodik dialektologischer Forschungen – zwischen Tradition und Neuansätzen. In: *Publicationes. Universitas Miskolcensis. Sectio Philosophica.* Beiträge der II. Germanistischen Konferenz. Universität Miskolc.
- FLÖGL, Szilvia (2011): Ein Beitrag zur modernen Sprachdynamikforschung des Deutschen. In: ELTE-BTK. Jahrestagung ungarischer Nachwuchsgermanisten 2010. Budapest.